

Tarsolyba!

Kovács Ákos: A kitalált hagyomány.

Kalligram Kiadó, Pozsony, 2006. 448 oldal.

A legtöbb internetes könyvruház honlapján, ha vásárolni akarunk, csak rá kell klikkelnünk a bevásárlókocsi globális szimbólumára. Kosárba! – szól az utasítás. Néhány oldalon ugyanez a művelet így hangzik: Tarsolyba! Kovács Ákos könyve mindkét módon megvásárolható, s csak feltételezni lehet, hogy az utóbbi fogalommal megcélzott közönség talán nehezebb szívvel fogadja majd a benne foglaltakat.

Miféle tarsoly? Volt-e valóban tarsolya az ősmagyaroknak, honfoglalóknak? S ha igen (vagy még inkább: ha nem), akkor mikor került előtérbe ez a tárgy? Csak nem a 19. századi nemzetépítés hevében? Vagy esetleg a rendszerváltás után újjáéledő ősmagyar romantikában? S hogyan vált a nemzeti oldalon elkötelezettek szimbólumává, milyen érdekek és politikai akaratok mentén? Kovács Ákos minden bizonnyal ilyen kérdéseket feszegetne, ha írna a tarsolyról könyvében.

Onnan gondolhatjuk, hogy sok hasonlóról ír. Az első kettő, képekkel gazdagon kísért terjedelmesebb tanulmány az Ópusztaszeri Nemzeti Emlékhelyről (*Árpád ünnep, Szent Istvánkor – Egy kultikus emlékhely genealógiája*) illetve az aratóünnepékből augusztus 20-ra áttolódott nemzeti ünnepéről (*Az Új Kenyér Ünnepe*) szól. Ezt követi egy rövidebb szöveg a magyarországi Szent Kristóf-kultusról, aztán olvashatunk „nemzeti hangszerünkről”, a tárogatóról, és végül található egy írása a *Szent István-napi Magyar Anyák Nemzeti Ünnepe* tárgykörében. A kötetet függelék egészíti ki, ahol az egyes szövegekhez tartozó dokumentumok kaptak helyet, és végül egy névmutató zárja. A Kalligram Kiadó által kötetbe gyűjtött, korábban már folyóiratokban és hetilapokban (*Mozgó Világ, Beszélő, 2000, Magyar Narancs*) megjelent írásokat Bán Zoltán András előszava vezeti be, fűlszövegében pedig György Péter ajánlja az olvasó figyelmébe a könyvet.

Az írások rendszerint kronologikus rendben veszik végig az adott „hagyomány” kialakulásának folyamatát. A témaválasztás logikáját követve Kovács Ákos mindig igyekszik megtalálni azt a pontot, ahol tetten érhető a kitalálás mozzanata. Ez egyúttal lehetőség arra, hogy a mögöttes ideológiai szándékokra is fényt derítsen. Elsősorban a különféle (gyakran szélsőséges) sajtótermékekben megjelenő cikkek, tudósítások segítségével vezeti végig az olvasót, meg-megállva egy-egy érdekesebb részletnél, különösen is szívesen időzve a nyilvános reprezentációk részletes leírásánál. A kötetben érintett témák legszembeötlőbb rokonsága az, hogy azok erősen kötődnek a Horthy-korszakhoz, illetve újra felbukkannak a rendszerváltást követő években. A sajtótermékek mellett bevonja forrásként a korabeli fotókat vagy metszeteket, és olykor idéz a témákhoz kapcsolódó szakirodalomból is.

A kötet provokatívnak szánt, oximoront sejtető címe – amely egyúttal azonnal elhelyezi az értelmezési síkon a címlap nemzeti szalagos új kenyérét – minden bizonnyal utalás a kultúratudományokban ma már alapvető irodalomnak

számító, Hobsbawn és Ranger szerkesztette *The Invention of Tradition* című könyvre (bár ezt a szerző sehol sem erősíti meg). De a „kitaláltság” ennek ismerete nélkül is közkeletű kifejezés. A legtöbb humán tudományra megtermékenyítő hatással bíró szemlélet, miszerint feltárható egy konstruálási folyamat, rengeteg, szerteágazó eredménnyel járt: gondolhatunk például itt az irodalomtörténet kánon-kutatásaira vagy kultusz-kritikáira, a történelmi emlékhelyek, műemlékek vagy megemlékezési szertartások vizsgálatára, vagy akár a társadalmi nemek, személyes identitás és emlékezet megkonstruálását feltáró kutatásokra. Az tehát, hogy Kovács Ákos a hagyományok és hivatalos ünneplések „kitaláltságát” fedezi fel és leplezi le, nem hat az újdonság erejével.

A szakirodalmi hivatkozásokat a kötet lábjegyzeteiben találjuk. Kevés köztük az olyan, amely eligazítana a tekintetben, hogy a szerző milyen elméleti kiindulópontokkal rendelkezik, milyen fogalmi apparátust működtet kutatásai során vagy milyen tudományos diskurzushoz kíván kapcsolódni témáival. Az írásokból azonban néhány ki nem mondott előfeltevés mégis körvonalazható. Hagyományon a szó romantikus értelmében vett népi hagyományt ért: tehát olyat, ami spontán módon, szervesen, a (magyar) nép akaratából fejlődött ki, mindenféle hatalom (legyen az egyházi, világi) vagy ideológia behatása nélkül. Az Új Kenyér Ünnepe kapcsán például olyan „spontán agrárrítusokkal” veti össze a felsőbb utasításra konstruált ünnepet, „amelyek kevésbé látványosak ugyan, de az «élet» betakarításának misztériumát egyszerű hiedelmekkel párosítva, természetes rítusokkal fejezték ki”. (121.)

A Magyar Anyák Nemzeti Ünnepe kapcsán is a „népi” és a „politikai” képez ellentétpárt: „Az anyák szaporaságának külföldről átvett és nyilvánvalóan politikai célokat szolgáló kultuszát Magyarországon a Szent István-napi Magyar Anyák Nemzeti Ünnepe és a körülötte állami irányítással szervezett mozgalom volt hivatva kibontakoztatni. Méghozzá úgy, hogy a *népi hagyomány* szerves részét képező *adománygyűjtés, adományozás* eredeti, májusi időpontjának Szent István-napra történő önkényes áthelyezésével egy élő, *politikai hagyományt* teremtsenek.” (288. – Kiemelések az eredetiben.) Az, hogy ez az eredeti hagyomány a pünkösddőlés, pünkösdi királynéjárás volna, csak néhány oldallal korábbról sejthető; de hogy ennek, mint egy tiszta, ősi, népi formájú hagyománynak köze lehetne a sokgyerekes anyák ünnepélyes megajándékozásához, legalábbis igen kétséges.

Kovács már-már a terjengősségig menően részletesen bemutatja, hogyan konstruálódik meg elmélete szerint az új kenyér ünnepe direkt politikai szándékok mentén. Néhány oldallal később, az 1941-es szabadkai Magyar Kenyér Ünnepe kapcsán mégis azt rója föl a kormányzónak, hogy az nem is az aratókat, hanem a katonákat tüntette ki. (150.) Vagy netán azt kéri számon a korabeli sajtón, hogy ezt a leleplezést nem tette meg, hanem „a politikai hatalom bácskai triumfálása” helyett „egy agrárország nagyszerű agrárünnepének” titulálta azt? A szerző itt is, mint sokhelyütt könyvében, nem mulasztja el részletesen leírni a felvonulás túlbujánzó magyaros romantikáját és retorikáját – ezek a mai

olvasó számára netán riasztó külsőségek azonban szervesen hozzátartoztak ahhoz a korhoz, minduntalan felemlegetésük inkább szolgálja az elrettentést, mint a megértést. Az pedig már a durva csúsztatások közé tartozik, hogy (az Új Kenyér Ünnepe témához csak lazán kapcsolódó) Gyöngyösbokréta mozgalmat egy retorikai csavarral egyenesen a zsidó munkaszolgálatokért teszi felelőssé: „Azt, hogy az az út, amelyen Paulini, illetve a Gyöngyösbokréta mozgalom is már évek óta »lendülettel és mégis megfontoltan« haladt, végül hova torkollott, részben az úvidéki dráma, részben az is megmutatta, hogy az 1941. április 16-án megjelent 2870/1941 számú kormányrendelet a zsidó férfiakat ún. honvédelmi kiségitő (munka) szolgálatra kötelezte.”

Előfeltevésként említhetjük meg azt az általános történeti elbeszélői módot is, amit Kovács alkalmaz. E szerint az események irányítói mindig a felsőbb körökben, a politikai és egyházi vezetésben, illetve az e körül gyülekező értelmiségiek között keresendők. Ők azok, akik kitervelik esetünkben a hagyományok megalkotásának mikéntjét, amit meglévő hatalmuk felhasználásával aztán érvényre is juttatnak. A tömeg ebben az értelmezésben megvezetett báb. „A római katolikus egyház a kultusz meggyökereztetése érdekében szinte minden befolyását latba vetette” – írja a Szent Kristóf-kultuszról szóló írásában. „Ha célja eléréséhez a tüzet nem is, de a második világháborúban a páncélosokat, a kádári közmegegyezés éveiben pedig német turistákat, s bizonyos idegenforgalmi, turisztikai megfontolásokat egyaránt figyelembe vett és fölhasznált.” (220.) Hogy mi volt ez esetben a viszonylagos kudarc oka, míg más „kitalált hagyományok” esetében máig virágzó kultuszokat találunk? Ebben a magyarázati sémában Kovács Ákosnak erre nem sikerül igazi feleletet adnia.

A kötet legmarkánsabb előfeltevése szerint ha a konstruáltság, a mesterkélt, történetileg hiteltelen alapvetés bebizonyosodik, mindenkinek jobb belátásra térve fel kéne hagynia addigi irracionális tevékenységével. A racionalitás nevében folytatott leleplezési szándék a könyv megírásának háttérében álló legközvetlenebb ideológiai ok is. (Ez volna talán az, amit Bán Zoltán András a bevezetőben „világos útmutatásnak” tart?) Kovács ugyanakkor cikkei szereplőibe – nem kevésbé ideologikus módon – egy-egy odavetett, kiszólásszerű megjegyzéssel is beleszúr. Pauliniról nem felejt el megjegyezni, hogy a Gyöngyösbokréta fellépés előtt „jőféle bort is itatott” a táncosokkal (135.) és „népművészeti tárgyakkal szépen feldíszített családi házában szerette volna a háború pusztítása elől meghúzni magát” (152.), máshol meg azt szúrja be mintegy mellékesen, hogy a repülőgépet megáldó pap mögött „csinos, miniszoknyás stewardessek” sorakoztak. (221.)

Pedig éppen az irracionális társadalmi viselkedés, vagy, ha tetszik, a hit az, ami a megértő tudományok számára izgalmas kérdés lehetne. Arra ugyanis Kovács Ákos csak igen sommás, és leginkább csak elítélő (ha nem lesajnáló) feleletet tud adni könyve alapján, hogy miért sikeres mégis az elemzett ünnepek többsége vagy miért támad újra igény a tárogatószóra. Megelégedhetünk-e azzal, ha a butaságot és a célzott politikai szándékot tesszük meg oknak az efféle jelenségek láttán? Ha írásainkat tanulmányként szeretnénk definiálni, minden

bizonytal nem. „Nem az a kérdés tehát, hogy szándékos vagy öntudatlan-e a jelenközpontúság, hanem az, hogy miként birkózzunk meg azzal a látszólag kényelmetlen ténnyel, hogy a múlt mindig aktualizálódik, ahogy örökséggé válik.” – írja David Löwenthal.¹

Az nem tűnik kielégítő tudományos kérdésfeltevésnek, ha megpróbáljuk a múlt koronkénti aktualizálásának, mi több, kisajátításának a felelőseit felkutatni. A jelenség ugyanis, miszerint minden közösség a számára fontos eseményeket vagy tárgyakat újra és újra tartalommal – olykor az eredetitől markánsan eltérővel is – ruházza fel, öröknek tűnik. (Erre maga a Szerző szolgál a legszemléletesebb példakal.) Éppen ez a felruházás, örökségeremtés az, amitől a múlt élővé, értelemtelivé válik, ezért lesz közösségleg is fontossá, társadalmilag elfogadottá. „Végül már anélkül is lehetséges az örökség konstrukciója, hogy háttérben, aranyfedeztként valóban ott állna a közösségi emlékezet: sőt, esetenként megfigyelhető, hogy az emlékezet és a hagyomány pótlására alkotják meg az örökséget.”² Érdemesebb volna tehát fordítani egyet a vizsgálódás nézőpontján, és a „kitalált hagyományokat” az azt legitimáló vagy éppen mesterkéltsege miatt minduntalan elutasító tömeg szemzőgéből, a „kulturális örökség” fogalmi rendszerével megvizsgálni.

Milyen kutatói pozícióból beszél Kovács Ákos, adatait miért éppen így ren-dezi, témaválasztását mi motiválja? Úgy tűnik, nála a kultúra fogalma Norbert Elias-i értelemben vett viszonyfogalom.³ Azok a kifejezések, hogy egy kultusz (itt a tárogató kapcsán éppen Rákóczié) lehet „torz”, „groteszk” vagy „tévútra csúszott” (272.), azt sejtetik, hogy a szerző számára van egy „ép”, „igazi” és „rendes” módja is annak, ahogy (például Rákócziról) megemlékezhetünk. Hivatkozása itt R. Várkonyi Ágnes egy esszéjére mutat, amelyben valóban el is olvashatjuk, miképpen lehet a 20. század végén a nagy fejedelmet „európai államférfiként”, nemzetiségi és szociális kérdésekre fogékony liberális értelmiségiként kanonizálni.⁴ Ez azonban legalább annyira tükrözi a jelenkor értékpreferenciáit, mint ahogy tükrözte a kurucos jelmezes, tárogatós felvonulás az egy évszázaddal ezelőttiét.

A „leleplezés” minden bizonnyal a kutatói szándék kulcsszava. Szent Kristóf kapcsán egy püspök szavait idézi egy plébánosra hivatkozva: „Te, Gyuszi, most már úgyis megszűnt a Jakab-napi vásározás, csináljunk egy gépjármű-megáldásos búcsút!” (217.) Az olvasóban feltámadhat a gyanú, olvasva ezt a bizalmaskodó hangú mondatot, hogy mintha Kovács Ákos itt valamiféle összeesküvésre szeretne rámutatni. És valóban: négy oldallal később – ezúttal egy másik Szent Kristóf-megjelenítés kapcsán – már csak a kimondhatatlanság homályába vesző három pont marad: „a *Fegyvernemi szentek élete* című könyvsorozat kiadásának definitív

¹ David Löwenthal: Az örökség megteremtése. In: Sonkoly Gábor – Erdősi Péter (szerk.): *A kulturális örökség*. L'Harmattan–Atelier, Budapest, 2004. 463–492.

² Sonkoly Gábor – Erdősi Péter: Bevezetés. In: uők. (szerk.): *A kulturális örökség*. L'Harmattan–Atelier, Budapest, 2004. 7–20.

³ Norbert Elias: A „kultúra” és a „civilizáció” ellentétének szociogenezise Németországban. In: Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1998. 41–51.

⁴ R. Várkonyi Ágnes: Kultusz és katarzis. In: Uő: *Századfordulóink*. Liget, Budapest, 1999. 50–65.

iniciatíváját igen magas, de nem egyházi körökből kapták...” (221.) Az Új Kenyér Ünnepe kapcsán pedig egy bizalmas miniszteri irattal indítja az értekezést, melyben Darányi Ignác a századfordulón a sztrájkhullám megfékezése érdekében tartja kívánatosnak az aratóünnep tartását. Kovács egyébként a felvezetésben bár külföldi szakirodalomra utal, a vonatkozó lábjegyzetben csak Jászi Oszkár szerepel (235. lábjegyzet), és jóllehet először (továbbá a fejezetcímbe) bizalmas iratot említ, utóbb mégis az ötletnek a napi sajtóban megjelent méltatásait emeli ki.

A Szerző az identitás, a nemzeti hovatartozás kérdéséhez is túl vaskos ujjakkal nyúl. A tárogató kapcsán kerül érdeklődése középpontjába Schunda Vencel József, egy 19. századi hangszergyáros, aki újra (vagy inkább meg-) alkotta a tárogatót. „Olyan tőkés vállalkozó, aki – mint sokan ebben a korban – a gyorsan felfutó magyar gazdaság kínálta lehetőségek kihasználására törekedve – kitűnően megtanult magyarul, teljesen asszimilálódott, s tőkéletesen »magyarrá lett«. Döntését nem érzelmi, szubjektív, hanem kizárólag üzleti, gazdasági szempontok, a gyors érvényesülés motiválta.” Vallhat-e ilyen végletekig leegyszerűsített módon egy magát liberálisnak mondó kutató az asszimiláció sokrétű folyamatáról? Állíthatunk-e források híján bármit is egy ember belső motivációiról, szubjektív-érzelmi szempontjairól? De hogy állítása nem csak elírás, megerősíti, hogy Habsburg Ottót is úgy említi, mint „Schundához hasonlóan szintén »magyarrá lett« koronaherceg”-et. Ki tehát az igazi magyar?

Néhál elemi tévedések is maradtak a szövegben. A Miatyánkról, amit a kenyér keresztény szimbolikája kapcsán hoz be, és amit Jézus így vezet be: „Ti azért így imádkozzatok” (Mt. 6, 9), nem állítható, hogy „Jézus tanítványinak alázatos kérése” volna. (125.) Lehet, hogy a felhasznált forrás tévedése (vagy félreértése) a következő mondat is: „Az ima arra kéri Istent, hogy miként a járművén utazó és a szent könyvét olvasgató Fülöpnek, akinek az Úr egykor hitet és malasztot adományozott, most híveinek is mutassa meg az üdvösség útját”, de az mindenképpen az utánajárás hiányát mutatja, hogy hivatkozásként nagyvonalúan ennyi áll: „történetét lásd Ap. Csel.” (215.) Gyakran azonosítja egy-egy cikk állításait a tudomány vagy a „kritika” álláspontjával, máshol pedig hivatkozásai meglehetősen túlhaladott cikkekre mutatnak – ezek érdemi tárgyalása azonban már túlfeszítené recenzióink terjedelmét.

Semmiképpen sem kérdőjelezhető meg Kovács Ákosnak az az érdeme, hogy valóban meghökkentő, anakronisztikus vagy éppen felháborító tények sokaságára mutat rá. Valóban szíven üti az olvasót a dilettantizmus áradása az Árpád kultuszban, az erőszakoltság a Szent Kristóf kultusz propagálásában vagy éppen a hátsó borítón látható bűváruháshonvédlány, amint ünnepélyesen új kenyeret nyújt át. A probléma inkább az, hogy a Szerző a széles körű, források sokaságát felvonultató munka ellenére sem jut el e jelenségek értelmező felfedéséig, hanem maga is beáll a szörnyülködők vagy élcelődők táborába – amivel a tisztánlátás helyett inkább a hangzavart fokozza.